

HAL
open science

Ĉu Esperanto enhavas la necesajn rimedojn por roli kiel interkultura lingvo? Esploro de la esprim-rimedoj de Esperanto laŭ semantika, pragmatika kaj enunciativa vidpunktoj

Philippe Planchon

► To cite this version:

Philippe Planchon. Ĉu Esperanto enhavas la necesajn rimedojn por roli kiel interkultura lingvo? Esploro de la esprim-rimedoj de Esperanto laŭ semantika, pragmatika kaj enunciativa vidpunktoj. 5-a Interlingvistika Simpozio – 5th Interlinguistics Symposium, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza – Adam Mickiewicz University; Instytut Etnolingwistyki – Institute of Ethnolinguistics, Sep 2020, Poznań, Poland. pp.161-174. halshs-03513539

HAL Id: halshs-03513539

<https://shs.hal.science/halshs-03513539>

Submitted on 5 Jan 2022

HAL is a multi-disciplinary open access archive for the deposit and dissemination of scientific research documents, whether they are published or not. The documents may come from teaching and research institutions in France or abroad, or from public or private research centers.

L'archive ouverte pluridisciplinaire **HAL**, est destinée au dépôt et à la diffusion de documents scientifiques de niveau recherche, publiés ou non, émanant des établissements d'enseignement et de recherche français ou étrangers, des laboratoires publics ou privés.

Ĉu Esperanto enhavas la necesajn rimedojn por roli kiel interkultura lingvo? – Esploro de la esprim-rimedoj de Esperanto laŭ semantika, pragmatika kaj enunciativa vidpunktoj

Philippe PLANCHON - Universitato de Tours, LLL (UMR 7270)

Resumo: Se oni observas la uzadon de iu ajn lingvo en konkretaj situacioj, oni konstatas ke la uzo de lingvo povas okazigi miskomprenon. Tiu risiko estas des pli grava kiam temas pri lingvo uzata en interkulturaj situacioj, aparte se tiu lingvo ne havas la apogon de longdaŭra kultura tradicio. Ĉu pro tio Esperanto bezonus kreskigi sian propran kulturon? Aŭ ĉu iuj mankoj povus esti utilaj? Ni proponas esplori diversajn esprim-eblecojn laŭ la perspektivo de la rilatoj inter pragmatiko kaj semantiko. Laŭ Culioli (1990, 1999), ĉiu lingvo-elemento produktata en mesaĝo povas esti interpretata kiel *ŝpuro* de la kogno-procezoj de la parolanto, kaj tiuj procezoj enhavas ne nur aspektojn raciajn, sed ankaŭ psikologiajn kaj sociajn. La signifoj tiel konstruiĝas dum la interparolado, kaj la kultura fono ne nur helpas konstrui la interpreton, sed estas la rezulto mem de la parolado. La kazo de Esperanto estas do aparta, ĉar ĝia fleksebla strukturo povas funkcii kiel respondo al tiaj interkulturaj postuloj.

1. Enkonduko: la uzo de Esperanto laŭ konversacia modelo

Por esplori la esprim-rimedojn de la lingvo Esperanto, oni devas konsideri la uzon mem de tiu lingvo, kaj ĝian interkulturan valoron. La lingvo Esperanto povas esti uzata en diversaj cirkonstancoj, kaj ĝi estas uzata de plej diversaj parolantoj. Kvankam ekzistas denaskaj esperanto-parolantoj, la plej ofta uzo de la lingvo okazas inter parolantoj, kiuj havas malsamajn denaskajn lingvojn, kaj kiuj lernis Esperanton kaj uzas tiun lingvon por interkompreniĝi en tiuj multlingvaj situacioj. Tion oni povas reprezenti per la jena skemo, uzanta la konvenciojn de konversacia modelo (laŭ la proponoj de Papaloïzos, 1992):

A. Helplingvo	p ¹	p ²	C. Plurlingvismo	p ¹	p ²
Lingvo Uzata	<i>Esperanto</i>		Lingvo Uzata	<i>lingvo b / lingvo c</i>	
L1	a	b	L1	b	c
L2	Eo	Eo	L2	c	b
Kultura fono	a + b (+ Eo)		Kultura fono	b + c	

B. Malsimetria	p ¹	p ²	D. Lingua Franca	p ¹	p ²
Lingvo Uzata	<i>angla</i>		Lingvo Uzata	<i>angla</i>	
L1	a	b	L1	b	c
L2		a	L2	a	a
Kultura fono	a		Kultura fono	a	

Tabelo 1: apliko de konversacia modelo al multlingvaj situacioj

La situacio ne estas simila, kiam oni uzas lingvon kiu estas denaske parolata nur de unu el la parolantoj, ekzemple la anglan (B.), aŭ kiu estas parolata denaske de nacia popolo al kiu ne apartenas la parolantoj (situacio D., kun ekzemplo de la angla kiel *lingua franca*). Aliflanke, la plurlingvismo (C.) supozas spertan konon de la aliula lingvo, sed tio povas okazi sur regula bazo nur en apartaj situacioj, ekzemple en konfederacio kiel Svislando.

Se oni aldonas la kulturen fonon por tiuj ĉi situacioj, oni konstatas ke la uzo de internacia etna lingvo kiel la angla devigas la parolantojn apogi sin sur la kulturo de nacioj kiuj uzas la anglan – kaj fakte, tio devas fariĝi esenca parto en la lernado mem de la angla lingvo. Certe kulturo ne estas fenomeno strikte paralela al la lingvo, do povas eĉ okazi miskomprenoj inter denaskaj parolantoj de la angla, se ili devenas de malsamaj kulturaj fonoj (ekzemple el Britio kaj el Usono). Kaj ankaŭ eblas aldoni Esperantan kulturon en la unua skemo (A.), kvankam tio ne estas deviga parametro kaj povas varii laŭ la personaj konoj de la parolantoj, kaj laŭ la grado de disvolviĝo de tiu ĉi aparta internacia kulturo¹. Tiel ke la interŝanĝo kaj eventuala konfrontiĝo inter la diversaj kulturaj fonoj de la parolantoj estas multe pli klaraj kaj fortaj kiam oni uzas Esperanton, des pli se ĉeestas pli ol du parolantoj, ekzemple en multkulturaj situacioj, internaciaj renkontiĝoj, kaj tiel plu.

2. Kondiĉoj de la komunikado

Sed ĉu Esperanto povas roli kiel helplingvo en tiuj interkulturaj situacioj? Ni povas konsideri ĉi tie la principojn de Grice (1975), kaj la t.n. konversaciajn maksimumojn.

La komunikado devigas² la partoprenantojn en la interŝanĝo strebi al sufiĉe sincera kaj informativa parolado, kaj kvante kaj kvalite. Tiel ke la parolanto devas doni sufiĉe da informoj (do precizigi sian mesaĝon), sed devas eviti doni tro da informoj (ekzemple se iuj estas ne utilaj aŭ estas facile retroveblaj de la alparolato). La mesaĝo devas celi la veron, la parolanto devas esti sincera, kaj la enhavo de la mesaĝo devas esti klara. Jen tiuj maksimumoj:

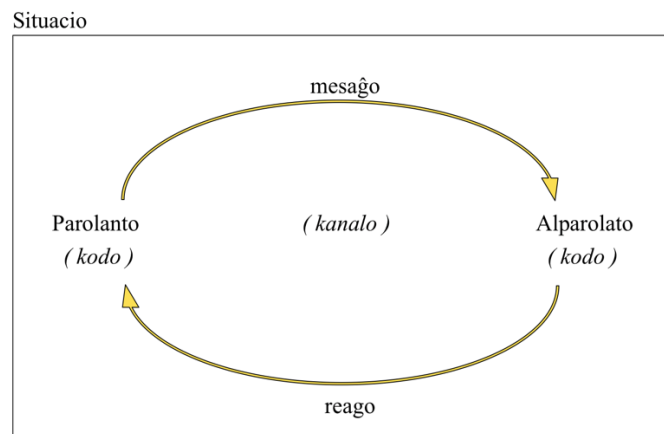
- maksimumo de kvanto (alĝustigo de la kvanto de informoj; sufiĉe sed ne tro)
- maksimumo de kvalito (esti sincera, ne aserti tion kion oni ne povas pruvi)
- maksimumo de rilato (taŭgeco de la paroloj en la nunaj cirkonstancoj)
- maksimumo de modo (klareco, senambigueco, eviti miskomprenojn)

¹ « Kaze de Esperanta dulingveco, kutime, temas pri aldona lingvo kaj kulturo, eĉ ĉe denaskuloj, ĉar ili estas pli vaste influataj de la lingvo kaj kulturo de la gepatroj kaj de la vivmedio. Kiam oni lernas fremdan lingvon, oni alfrontas la diversecon de lingvaj bildoj kaj kulturoj » (Koutny, 2010)

² Kompreneble, iu povas malobei tiujn maksimumojn (tio ja kelkfoje okazas), sed tion farante, tiu konscias ke li ne kontentigas la postulojn de efika komunikado, kaj ke tiu konduto povas okazigi riproĉon fare de la alparolatoj.

Tiuj idealaj kondiĉoj povas esti pli malpli facile kontentigataj en interkultura situacio. Tamen, Esperanto povas helpi al klara esprimado, ĉar ĝi havas utilajn rimedojn por precizigi la mesaĝon, kaj samtempe por eviti la multobligon de senutilaj informoj. Ekzemple, Piron (1994) rimarkas ke Esperanto ebligas hiperonimojn uzante la afiksajn sistemon de la lingvo, tiel ke vorto kiel *skribilo* estas ofte sufiĉa por multaj situacioj kie ne necesas precize indiki la tipon de skribilo; aliaj lingvoj kiel la franca ne havas tian ĝeneralan hiperonimon. Same, oni konstatas ke memstara uzo de afiksoj povas krei tre ĝeneralajn vortojn, kiel: *ejo*, *aĵo*, *ulo*, *ilo*, *umi*, *emi*, *ege*, *eta*, kaj tiel plu. Tiuj vortoj ebligas esprimadon de ĝeneralaj konceptoj, kaj samtempe, tiuj afiksaj elementoj, kiam ili estas uzataj kiel afiksoj, ĝuste povas alporti taŭgajn kaj precizigajn informojn. Kvankam Esperanto ne estas *fleksia* lingvo (morfologie), ĝi estas *fleksebla* lingvo (pro sia aglutineca karaktero)³. Tiel ke la kvanto de la informoj povas facile kreski aŭ malkreski laŭ la bezonoj de la komunikado.

Aliflanke, kiam oni konsideras la enhavon de la mesaĝo kaj la necesajn kondiĉojn de interŝanĝo, oni plej ofte uzas la komunikadan modelon (*Skemo 1*), ekzemple tiun de Jakobson (1960), aŭ tiun de Weaver kaj Shannon (1963).

Skemo 1: klasika modelo de la komunikada cirkvito

3. Neceso de alĝustiĝo por la interparolantoj

Tiu ĉi modelo supozas stabilan komunikadon inter la parolantoj, same kiel la konversaciaj maksimumoj de Grice supozas komunan konon de komunikaj rutinoj. Tamen, tiu ĉi komunikada modelo estis ofte kritikata, ĉar la situacio ne ĉiam iras tiom glate, des pli ke ĝi prezentas la enhavon de la mesaĝo kiel ion facile transporteblan de individuo al alia individuo, kvazaŭ tiu

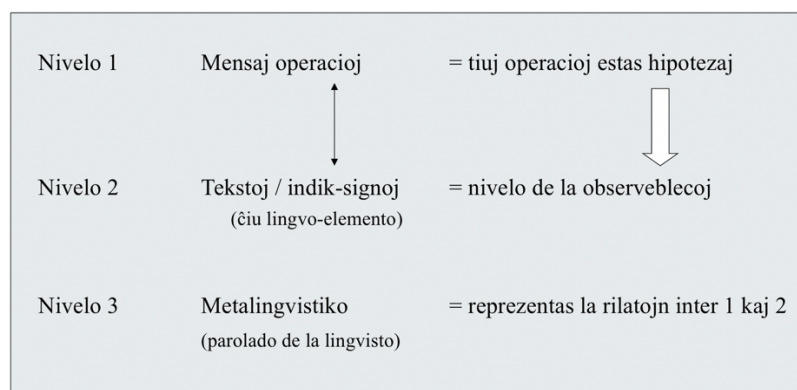
³ Pro la eventuala ambigueco de la vorto *fleksia*, anstataŭ ĝi oni ofte uzas la vorton *fanda*. Tiu distingo inter *aglutina lingvo* kaj *fleksia (fanda) lingvo* povas esti ilustrata per komparo de Esperanto kun la franca lingvo. En Esperanto, la radiko ne varias, eĉ en kombino kun aliaj vortelementoj. Male, la franca lingvo estas *fanda* lingvo, ĉar la radiko povas varii pro aldono de morfemoj (sufiskoj, finaĵoj...). Ekzemple : *la vol-onté (la vol-o)*, *il veu-t (li vol-as)*, *nous vou-l-ons (ni vol-as)*, *ils veul-ent (ili vol-as)*, *veuill-ez (vi vol-u)*, *ils vou-d-ront (ili vol-os)*, ktp.

ĉi enhavo estus simpla objekto. Jen kiel Culioli kritikis tiun ĉi modelon: « ni ofte uzas (konscie aŭ nekonscie) la metaforon de la maŝino: sendanto, ricevanto, nigran skatolon ĉe ĉiu flanko, laŭ la jena skemo: en nigra skatolo, la senco estas transformata al mesaĝo (fluo de sonoj) kiu iras de sendanto al ricevanto (...) Eĉ laŭ fiziologia vidpunkto, oni vidas ke tio tute ne funkcias tiel, ĉar ne ekzistas strikta divido inter elsendo kaj ricevado, pro la ekzisto de retroago (...) La lingva aktiveco ne konsistas el transporto de la senco, sed el produktado kaj interpreto de formoj kiuj estas ŝpuroj de operacioj. Do la signifo ne estas transportata, ĝi estas (re-)konstruata. La rilato inter produkto kaj interpreto postulas kapablecon de alĝustiĝo inter la individuoj. Tiu kapableco malofte ebligas striktan alĝustiĝon. Pro tio ke estas variado inter la individuoj, estas variado de la alĝustiĝo. » (Culioli, 1990, pp.25-26; mia traduko).

Tiu alĝustiĝo okazas per uzo de diversaj rimedoj, aparte per ripetoj, redundanco, retroago, spontanaj klarigoj, apogo de la kunteksto kaj de la kultura fono, kaj tiel plu (pri la demando pri redundanco en Esperanto, vidu ekzemple Rivière, 2015). Pri tiu ĉi alĝustiĝo, Culioli indikas ke ĝi ne estas io balasta en la lingvoj, sed integra parto de la lingva aktiveco:

« La komunikado baziĝas sur tiu alĝustiĝo, pli malpli sukcesa, pli malpli dezirata, inter la gvid-sistemoj de la interparolantoj. Ĉiu operacio estas kompleksa, kombiniĝas kun aliaj operacioj, kaj selektas rilatojn kaj valorojn en la sinsekvo de signoj. Tiel oni povas kompreni kial teksto (parola aŭ skriba) ne havas sencon sendepende de la aktiveco de la parolantoj. Kaj pro tio, plursencecoj kaj miskomprenoj estas ne nur klarigeblaj, sed ili estas integra parto de la modelo, samkiel la metaforaj procezoj. » (Culioli, 1999, pp.48; mia traduko)

Kiel oni devas kompreni la rilaton inter la signoj kaj la interpretado de la interparolantoj? Tiucele, Culioli enkondukis modelon laŭ tri niveloj de reprezentado (*Skemo 2*).

Skemo 2: modelo de la tri niveloj (laŭ Antoine Culioli)

Ĉe la unua nivelo estas la operacioj (kiuj funkcias kiel « mensaj gestoj », t.e. mensa aktiveco); ĉe la dua nivelo estas ŝpuroj de tiuj operacioj en la tekstoj, kaj tiuj ŝpuroj estas radikoj, vortoj, frazkonstruoj... Tiuj ŝpuroj estas observeblaj, male de la operacioj kiuj estas

nur mensaj (kaj funkcias pli mapli nekonscie ĉe la parolantoj). Fine, ĉe la tria nivelo estas la parolado de la lingvisto (metalingvistika nivelo), kiu celas elmontri la rilatojn inter la videblaj indikoj (paroloj, tekstoj) kaj la mensaj operacioj (pri kiuj eblas nur ellabori hipotezojn).

Laŭ la koncepto de Culioli, la celo de la lingvistiko estas klarigi la rilaton inter la dua nivelo (teksto) kaj la tria nivelo (metalingvistiko), farante la hipotezon ke tiu rilato similos al la rilato ekzistanta inter la dua nivelo (teksto) kaj la unua nivelo (operacioj). El kio konsistas la operacioj? Ĉu temas pri konceptoj, pri kategorioj, pri reprezentado de eksteraj realaĵoj (aŭ referenco al ĉi tiuj)? Fakte, la teorio de Culioli postulas ke tiuj operacioj funkcias kiel rilatiloj inter aliaj elementoj (t.e. ekzemple nocioj), kaj tiuj rilatoj estas predikativaj kaj enunciativaj rilatoj⁴. En tiu perspektivo, la konceptoj, kategorioj kaj referencoj estas nur rezulto de tiuj operacioj, kaj ĉio dependas de la konstruado de tiuj kategorioj en la tekstoj mem (parolaj aŭ skribaj tekstoj) kaj en la koncerna kulturo de la parolantoj (kultura dimensio de la nocioj).

4. Varieco de la nocioj laŭ la lingvoj

Tiu varieco de la konceptoj kaj kategorioj estas mem evidenta se oni komparas la lingvojn. Oni povas ilustru tion per la klasika ekzemplo de Hjelmsov (1957). Estas malsamaj distingoj inter la kategorioj kiuj rilatas al la *arboj*, laŭ la lingvoj, kiel montras la jena tabelo:

<i>dana</i>	<i>germana</i>	<i>franca</i>	<i>angla</i>	<i>itala</i>
træ	Baum	arbre	tree	albero
	Holz	bois	timber	legname
wood			legno	
skov	Wald	forêt	forest	bosco
				foresta

Tabelo 2: arbo-rilataj vortoj laŭ diversaj lingvoj

Kio estas la pozicio de Esperanto inter tiuj lingvoj? La vorton *arbo* oni povas uzi por indiki ununuran *arbon* (singulara formo). La sufikso *-ar-* povas funkcii por indiki grupon de arboj (fr. *forêt*, angl. *forest*), kaj aldono de la sufikso *-et-* povas indiki malgrandan grupon de arboj (fr. *bois*, angl. *wood*, it. *bosco*). *Arbareto* estas *arbaro*, do *arbaro* validas por *Wald* (germ.) kaj *skov* (dan.). La materio mem estas *ligno*, sed ĝi povas esti ankaŭ esprimita per la vorto *arbaĵo* (laŭ la modelo de *porko* / *porkaĵo*, *ŝafo* / *ŝafaĵo*...). Tiel ke *trae* en la dana tradukiĝas en Esperanto per *arbo* aŭ *arbaĵo* (laŭ la kunteksto de la frazo). Siaflanke, la vorto *ligno* (kiel ekvivalento de *arbaĵo*) funkcias por distingi *timber*, sed por la distingo inter *timber* kaj *wood*

⁴ La vorto *enunciativo* (france "énonciation") celas inkluzivi semantikon, sintakson kaj pragmatikon, ĉar ĉiu elparolo (énoncé) funkcias kiel tutaĵo laŭ la vidpunkto de la aktiveco de la parolanta individuo. Pro tio, la divido inter tiuj diversaj subfakoj ne estas pravigebla, se oni konsideras la realecon de la parola ago.

(angle), aŭ inter *legno* kaj *legname* (itale), validas la distingo inter *ligno* kaj *lignaĵo*. Do, Esperanto povas esprimi, per unu aŭ du radikoj (*arb-* / *lign-*) ĉiujn tiujn distingojn, per aldono de taŭgaj sufiksoj (*-ar*, *-et*, *-aĵ*).

Tiu ĉi priskribo laŭ strukturalisma maniero certe klarigas la problemon de distingo, kiuj povas multe varii inter lingvoj. Pro tio, estis provoj trovi iom da koherenco en tiu variado, kaj serĉi firman grundon en la spertoj mem de la parolantoj. Se temas pri universalaj fenomenoj, devus esti certa logiko en tiu ĉi distingado. Ekzemple pri la koloroj, estis multe da diskutoj: ĉu la elekto de la kolor-nomoj dependas de la lingvoj kaj de kulturoj (laŭ Sapir kaj Whorf), aŭ ĉu estas evoluo de la distingo laŭ la lingvoj (laŭ Berlin kaj Kay, 1969), aŭ ĉu tio dependas de centra valoro aŭ de konkretaj objektoj (laŭ la interpreto de la prototipo, ekzemple ĉe Rosch kaj Wierzbicka, pri kio klarigas ekzemple Golka, 2014 ppri la franca lingvo)?

<i>Kwerba</i> Indonezio	<i>Ejagham</i> Niĝerio	<i>Mura-Piraha</i> Brazilo	<i>Candoshi</i> Peruo	<i>Esperanto</i>
icem	ényàgà	biopaiai	kantsirpi	nigra
		ahoasaaga	kavabana	blua verda
kainanesenum	ébi	biisai	ptsijaro	flava
nokonim			chobiapi	ruĝa
əsiram	ébàré	kobiai	borshi	blanka

Tabelo 3: kolor-nomoj laŭ diversaj lingvoj

La bazaj kolor-nomoj de Esperanto ĉi tie similas al hind-eŭropaj lingvoj (Koutny, 2015)⁵. Al tio necesus ankaŭ aldoni la kulturan interpreton de la koloroj mem, kiu povas multe varii de socio al alia socio. Tamen, por sciencaj aŭ teknikaj situacioj, eblas uzi multe pli precizajn kolor-nomojn (kvankam tiuj nomoj ne estas elementaj kolor-nomoj). Kaj por konkretaj ĉiutagaj situacioj, eblas ankaŭ uzi malpli da precizeco se oni dubas pri la ĝusta koloro de iu afero. Ekzemple, en Esperanto, oni povos diri *pli malpli verda*, *verdeteta*, *flavruĝa*, *hela* / *malhela*, *helflava*, ktp.

La demando pri la koloroj estas interesa ĉar ĝi koncernas kontinuecon. Oni povas laŭvole konsideri ke koloroj konsistigas kontinuecan sistemon aŭ diskretan sistemon ("diskreta" en la senco de malkontinueco). Fakte, laŭ Culioli, tiuj du eblecoj estas operacioj mem (nomitaj france *Type* kaj *Attracteur*), kiuj povas aplikiĝi al iu ajn nocio. Do pri io ajn, parolanto povas

⁵ « Color terms are similarly used as their equivalents in European languages, although there are a number of different systems in the world (...) The basic colors are *nigra* 'black', *blanka* 'white', *ruĝa* 'red', *flava* 'yellow', *blua* 'blue', *verda* 'green' (later considered to be primary colors), in addition *bruna* 'brown', *oranĝa* 'orange', *roza* 'pink', *griza* 'gray' and *viola* 'purple' (known as mixed colors, since gray, for example is a mix of black and white) » (Koutny, 2015, p.57).

diri ke A estas la sama afero kiel B, tiel ke ili estas en la sama kategorio (tiam ne estas kvalita diferenco inter A kaj B), aŭ parolanto povas diri (spontane, aŭ reage por kritiki) ke A estas pli malpli kiel B, kvankam ĝi estas malpli tipa en la kategorio. La prototipo do estas nur aparta kazo de pli ĝeneralaj principoj. Pluraj afiksoj en Esperanto kontribuas al la esprimado de tiuj procezoj, ekzemple por kvalitoj (kaj ne nur por koloroj): *-eca, -ema, -eta, kvazaŭ-, duon-*.

Al tiu distingo inter Tipoj kaj Kontinueco, aldoniĝas konsidero al la kultura valoro de la nocio. Pro tio, Culioli proponas difinon de *nocio* kiel « fasko de fizikaj kaj kulturaj proprecaĵoj » (france: « faisceau de propriétés physico-culturelles »). Kaj tion oni konstatas eĉ por la koloroj, kiuj ne estas nur fizikaj fenomenoj, sed ankaŭ enhavas tre ofte gravan kulturelan rolon, ekzemple laŭ la simbola valoro de tiu aŭ tiu alia koloro. La ruĝa estas festa koloro en Ĉinio, sed koloro de perforto en Sud-Afriko; la flava estas simbolo de perfido en Francio, sed koloro de riĉeco en Japanio; kaj estas multaj ekzemploj de tiu ĉi fenomeno laŭ la kulturoj.

Aliflanke, tiuj fizikaj kaj kulturaj trajtoj de la vortoj ne devas esti rigardataj kiel rigidaj trajtoj laŭ strukturalisma maniero, kaj pro tio Culioli parolas pri « fasko ». Fakte, ili povas varii laŭ la parolantoj kaj laŭ la kunteksoj. Ne malofte homoj ne interkonsentas eĉ pri la ĝusta koloro kiun ili vidas, kaj iu ekzemple povus diri: *"Por mi, tiu floro ne estas tiom ruĝa, pri tio vi malpravas! Nu... ĝi estas certe iom ruĝa, eble ruĝeta. Aŭ helruĝa? Certe ne oranĝkolora, tion mi certe ne dirus! Se mi rigardas pli atente, ĝi ŝajnas al mi rozkolora. Jes ja: ĝi estas klare rozkolora, kvankam ĝi ne estas rozo, ĉu ne?"*. Kvankam tiu eta dialogo estas fikcia, similaj hezitoj estas facile aŭdeblaj ĉe la parolantoj, ĉefe parole kaj en neformala situacio.

Kompreneble, tiu variado de komprenoj dum diskutado ne estas aparta trajto de Esperanto. Por esprimi la kolorojn, Esperanto certe havas utilajn rimedojn, sed tio eble ne ĉiam sufiĉas pro la multeco de la koloraj nuancoj – kaj pro la ekzisto de diversaj kulturaj fonoj. Kvankam tiuj esprim-rimedoj ne estas perfektaj, ili povas ludi kiel perilo en interkulturaj situacioj.

5. Variado de la vidpunktoj pri homaj rilatoj

Simila problemo aperas kun la nomoj de parencoj, kiel montras tiu ĉi tabelo:

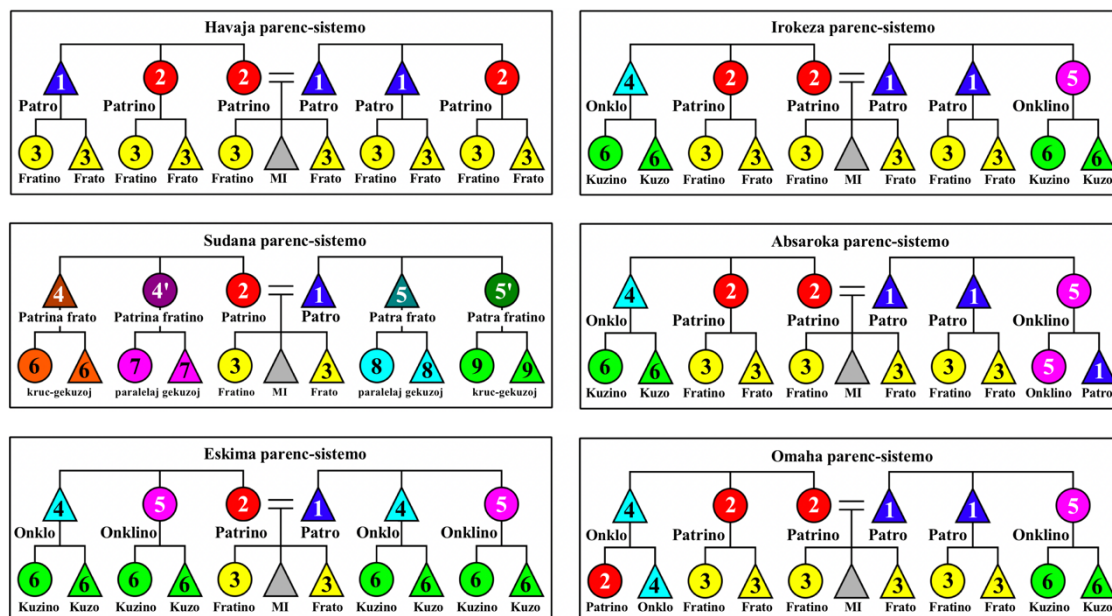
<i>malaja</i>	<i>angla</i>	<i>hungara</i>	<i>indonezia</i>
sūdara	brother	báty (+)	kakak
		öcs (-)	adik
	sister	nővér (+)	kakak
		húg (-)	adik

Tabelo 4: parenco-nomoj laŭ diversaj lingvoj

Distingoj povas varii laŭ la lingvoj, kaj simpla distingo kiel tiu inter frato kaj fratino, povas esti ne konsiderata de iuj lingvoj (ekzemple kiel la vorto *sudara* en la malaja), kaj inverse tiuj du vortoj ne sufiĉas por lingvo kiel la hungara (kie ankaŭ necesas distingi inter pli juna kaj pli maljuna frato aŭ fratino; Vd. Koutny, 2015, p.57). En la indonezia (en Ĝakarta), la aĝa distingo same aplikiĝas kiel en la hungara, tamen ne estas distingo laŭ la sekso. Kompreneble, la aĝa distingo rekte dependas de la rilata persono (kiu ekzemple povas esti la parolanto, se li/ŝi parolas pri siaj gefratoj, kiuj povas esti ĉu pli junaj, ĉu pli maljunaj ol la parolanto mem).

Tie gravas ĉefe la vortprovizo de ĉiu lingvo, kaj Esperanto denove aperas fleksebla, ĉar ekzistas pluraj esprim-rimedoj. Ekzistas indikilo pri la virina sekso (*ino*) kaj eblecoj por marki la viran sekson: *virfrato* eble sonas strange, sed *fratiĉo* eble uziĝos – kondiĉe ke *frato* (aŭ *gefrato*⁶) mem iam fariĝus neŭtrala formo. Ekzistas ankaŭ indikilo por marki la aĝon: *frateto*, *fratineto* aperis en frua Esperanto; eble malpli karese estas uzo de *jun-* kiel prefikso (*junfrato*, *junfratino* por pli junaj gefratoj). Kaj oni povas imagi eblecojn kiel ekzemple la uzon de *old-* aŭ de *aĝ-* kiel prefiksoj por indiki pli maljunajn: *aĝfrato*, *oldfrato*... (se tiu distingo fariĝus grava en iu ajn situacio). Laŭ la bezonoj de la komunikado kaj laŭ la kultura fono de la parolanto, eblas do indiki tiujn plurajn gravajn distingojn en Esperanto.

Laŭ alia direkto, la apliko de tiuj vortoj al konkretaj personoj povas ankaŭ varii laŭ la kulturoj kaj laŭ la familiaj sistemoj. Se oni konsideras la antropologian vidpunkton, necesas distingi ses ĉefajn famili-sistemojn⁷, kiujn oni povas ilustrati per la jena skemo:

Skemo 3: ĉefaj parenc-sistemoj en la mondo

⁶ Tiu ĉi formo kaj similaj jam ekaperis en la uzo, kiel montras Johansson (2015, p.237).

⁷ Tiuj sistemoj ricevis diversajn konvenciajn nomojn (laŭ tipaj popoloj kie tiuj famili-sistemoj estas uzataj kaj kie ili estis unue observitaj). La antropologoj aldonas foje sepan sistemon (t.e. la Dravidan famili-sistemon).

Kiel montras tiuj ĉi sistemoj, tiu kiu estas nomata *kuzo* en eŭropaj kulturoj, povas esti nomata *frato* en aliaj kulturoj (ekzemple en la havaja sistemo). Sammaniere, ekzistas kulturoj kie la edzo de la patrino kaj la frato de la patrino estas ambaŭ nomataj *patro*.

La eŭropa sistemo estas tiu de la nediferencigita eskimo-sistemo (nediferencigita ĉar la familio organiziĝas ekde individuoj, ne ekde parencaĵoj aŭ triboj). En tiu sistemo, gekuzoj ne estas gefratoj, geonkloj ne estas gepatroj. Inverse, en la omaha sistemo, la fratino de la patrino estas patrino, kaj la frato de la patro estas patro, kaj tial la sama vorto uziĝas por gepatroj, kaj por gefiloj de ili (en la skemoj ĉi tie, ĉiu malsama koloro en iu sistemo estas aparta vorto en la respondaj etnaj lingvoj). Do, la formoj de la vortoj ne sufiĉas por ĝusta interpreto de ili.

Eĉ se du lingvoj uzas samajn distingojn (ekzemple du malsamaj vortoj *frato* kaj *fratino* por la gefratoj), ne estas certe ke la referenco de tiuj vortoj estos same interpretata de ĉiuj, se en la propra socio, tiuj du vortoj ankaŭ aplikiĝas al gekuzoj (aŭ al iuj apartaj kuzoj laŭ la patra aŭ patrino flanko). Do, tio dependas de la nocioj mem. Tiel ke antropologoj difinas tiujn vortojn ne nur pro la vorto-formoj, ne nur pro la genealogiaj pozicioj de la individuoj, sed ankaŭ pro la tipoj de rilatoj kiuj ĝenerale ekzistas inter tiuj parencaĵoj. Oni distingas tri bazajn rilatojn: inter geedzoj, inter gepatroj kaj gefiloj, kaj inter gefratoj. Ĉiu el tiuj rilato-tipoj funkcias laŭ certaj reguloj (sociaj, politikaj, psikologiaj, ekonomiaj, moralaj, religiaj...).

Ekzemple pri la gefratoj, ne povas esti la samaj rilatoj inter ili, kiel estas inter gepatroj kaj gefiloj, aŭ kiel estas inter geedzoj. Ni konsideru ĉi tie tiun ekzemplon de la gefratoj: la tipaj rilatoj inter tiuj individuoj estas solidareco kaj sento de protekto, konscio pri sama deveno, konsistigo de sama komunumo (frataro), kaj amika konkurenco (tra ludemo, petolemo, ktp). Ĉar la rilatoj tiel difinitaj ne aplikiĝas nur al gefratoj laŭ biologia vidpunkto, sed povas ankaŭ aplikiĝi al sociaj gefratoj, povas ekzisti diversaj esprimoj pri tiuj rilatoj, ekzemple en Esperanto estas *laktofratoj*, *mamfratoj*, kaj ankaŭ ekzistas ebleco uzi diversajn prefiksojn (*vic-*, *bo-*, *duon-*). Tiu rilato de frateco ne ekzistas nur en la familio, sed ĝi povas ankaŭ ekzisti ekster la familio, tiel ke povas esti *militfratoj*.

La vorto *frato* estas uzata ankaŭ en religiaj komunumoj, kaj oni povas paroli inter amikoj pri *frateco*, uzi la verbon *interfratiĝi*, eĉ diri pri la tuta homaro ke *Ni ĉiuj estas fratoj / gefratoj*. En ĉiuj tiuj uzoj, la samaj valoroj funkcias: solidareco, protektemo, komunumo, amikeco, simileco. La metaforo ne funkcias pro la biologia modelo, sed pro ekzisto de tiuj kulturaj valoroj, kiuj povas esti pli vaste universalaj (ol la apliko mem de la vorto *frato*, kiu povas laŭ la kulturoj ankaŭ aplikiĝi al iuj kuzoj).

Aliflanke, tiuj valoroj mem dependas de iuj specoj de rilatoj inter homoj, kaj pli profunde: inter parolantoj. Estas la sama por diversaj vortoj kiuj postulas indiko-punkton por esti ĝuste

interpretataj. Jen kelkaj ekzemploj: *amiko*, *najbaro*, *kolego*, ktp. Manke de pliaj informoj, la interparolantoj interpretas la uzon de tiaj vortoj laŭ tiu, kiu uzas la vorton: "*Patro diris al mi tion*" (= mia patro); "*Kolegoj atendas nin en la apuda salono*" (= niaj kolegoj); "*La najbaroj denove faras bruon*" (= miaj najbaroj). Tiu ĉi parolanto estas la kondiĉa deir-punkto de la interpretado, kaj estas nomata de Culioli kiel *enunciatanto* (sekve de Benveniste, 1966).

6. Rilatoj inter la parolanto kaj la interparola situacio

Fakte, multaj vortoj⁸ en la lingvoj funkcias laŭ tiu principo: la interpreto mem de tiuj vortoj dependas de rilatoj al aliaj elementoj, ĉu personaj, ĉu tempo-rilataj, ĉu subjektivaj.

Oni povas aldoni ĉi tie kelkajn ekzemplojn. La tempo-rilataj vortoj dependas de la momento dum kiu oni parolas, ekzemple: *hodiaŭ*, *hieraaŭ*, *morgaaŭ* ne povas esti ĝuste interpretataj se oni ne scias kiam ili estas elparolataj.

Subjektivaj vortoj dependas de la vidpunkto de la parolanto; ekzemple komplimentoj aŭ insultoj, aŭ tutsimple adjektivoj kiuj supozas taksadon (*simpatia*, *afabla*, *stulta*, *babilema*, ktp), postulas la konstruon de iu abstrakta valoro kiu estas dinifita de la parolanto mem. Tio eĉ validas por vorto kiel *frato*, kiel ilustras tiu ekzemplo de frazo: "*jes ni havas la samajn gepatrojn, tamen mia frato ne plu estas por mi frato, ĉar tiu perfidulo tiom trompis min*"; kaj inverse, tia taksado povas okazi libere: "*tiu amiko estas tre kara por mi, mi konsideras lin kiel fraton*". La metaforoj devenas de tiuj procezoj. Kaj la samo okazas ankaŭ por ordinaraĵoj objektoj, ekzemple pri *tablo*: oni povas pridiskuti pri kio estas tavolo, kio estas vera tavolo, kaj ĉu tio ĉi povas esti nomata tiel (kiom da piedoj taŭgas? kia materio eblas?).

Evidente, la principo ankaŭ aplikiĝas al verboj kiuj rekte konstruas rilatojn inter la parolantoj, kaj tio gravas por la bona funkciado de la interparolado.

Laŭ la teorio de Culioli, ne estas principa diferenco inter semantiko, pragmatiko kaj sintakso, tiel ke ĉiu vorto, ĉiu radikoj, ĉiu vort-elemento, ĉiu rilato inter vortoj, povas esti konsiderata kiel *ŝpuro* de operacioj, kiuj povas esti reprezentataj per la samaj (meta)lingvistikaj nocioj; kaj tiuj operacioj baziĝas unue sur la rilatoj inter la parolantoj, kaj sur la (re)konstruitaj nocioj.

Oni povas uzi la ekzemplon de la verboj *peti*, *danki*, *pardoni* (Vd. Brown & Levinson, 1987). Povas esti gradoj por ĉiu el ili, tiel ke parolanto povas plifortigi tiun esprimon (se bezone) per adverboj kaj sufiksoj: *mi dankas*, *dankegas*, *ege dankas*, *multe dankas*, *tre multe dankas*... Se oni povas analizi tiun rilaton laŭ la maniero de Wierzbicka (1991), oni povas diri

⁸ Verdire, laŭ Culioli, ĉiuj vortoj sekvas tiun principon. Kvankam mi uzas ĉi tie la bone konatajn ekzemplojn de la deiktoj kaj de la interpersonaj verboj, tiu funkciado de la vortoj kiel rilatigiloj estas fakte io tute ordinara en la lingvoj (sed mi ne povas en la kadro de tiu ĉi artikolo elmontri la pli vastan etendiĝon de tiu ĉi principo).

ke tiu verbo *danki* indikas rilaton inter la parolanto kiu ricevis ion bonan en la nuna situacio, kaj la alparolato kiu estas la origino de tiu bona afero. Tamen, laŭ Culioli, ne eblas konsideri vortojn kiel nociojn aŭ pratipojn, ĉar ne ekzistas primitivaj ideoj, sed ekzistas nur kulture konstruitaj nocioj. La rolo de la parolanto en ĉiuj aspektoj de la lingvo estas karakteriza de tiu enunciativa vidpunkto.

La predikativan aspekton oni ankaŭ povas vidi per kelkaj ekzemploj. Ekzemple, *bonvolu* funkcias rilate al la parolanto kaj la alparolato (via volo, kia ajn, estu bona, ankaŭ por mi), kaj *bonvoli* povas funkcii kun aliaj infinitivaj verboj (*bonvolu eniri, bonvolu sidiĝi...*), kiu limigas la interpreton pri kio estas bona por tiu volo.

Se ne estas predikata strukturo (ekzemple la verbo *veni* necesigas nur aganton), *bonvenon* sufiĉas kiel esprimon (ĉar la veno estas jam konstatebla), kaj ne eblas uzi la samajn formojn kiel *bonvoli* (**mi bonvenas, *bonvenu!*). Pri la verbo *pardoni*, oni povas ankaŭ konstati tiun situacion (*pardonon*), aŭ instigi la alparolaton al tiu pardono (*pardonu min!*). Tie funkcias nocio de nuligo aŭ de forigo de iu ajn plia kompensado, kiu povus esti postulata por iu malbona situacio kiu koncernas la pardonanto.

Fine, oni devas konstati ke tiuj verboj, same kiel aliaj vortoj aŭ vort-elementoj, kiujn oni menciis, ofte estas plursencaj, polisemiaj, kaj tio povas ankaŭ okazigi riproĉon al Esperanto, kiu eble devus funkcii sen ambigueco, sen malprecizeco. Tamen, tiu polisemio ne estas vere problema, ĉar tio estas ĝenerala fenomeno kiu dependas de metaforoj (Vd. Lakoff & Johnson, 1986). Plie, oni povas observi ke polisemio ekzistas en ĉiuj lingvoj de la mondo, kaj dekomence, tiu polisemio ĉiam utilis por la sociaj rilatoj, tiel ke Victorri (2002) ekzemple, en sia artikolo pri la *homo narrans* (*homo rakontanta*) konsideras ke ĝi certe devenas de la praaj tempoj, kaj ebligis mildigon de konfliktaĵaj situacioj, pri kio ankaŭ Girard (1972) montris la gravecon por prahistoriaj tempoj.

Victorri uzas kiel ekzemplon la polisemion de la verbo *pouvoir* en la franca, kiu estas ankaŭ polisemia verbo en Esperanto: *povi* indikas laŭ la frazoj eblecon, kapablecon aŭ rajton. Imagu konfliktaĵan situacion, ekzemple peton de permeso de infano kiu volas iri por naĝi tuj post la tagmanĝo. La frazo "*vi povas naĝi*" (de la gepatroj) estas polisemia (kompare kun "*vi rajtas naĝi*" aŭ "*vi kapablas naĝi*").

Dank'al la verbo *povi*, la kunekzisto de pluraj interpretoj mildigas la situacion mem de permeso. *Kapablo* venas de la individuo mem, dum *rajto* venas de aliaj homoj, kaj *ebleco* venas de la situacio. Pro tiu polisemio, "*vi povas naĝi*" signifas ke ne estas iu ajn obstaklo, nek de mi, nek de vi, nek de la situacio... Do ĉio estas en ordo!

7. Konkludo: polisemio kaj miskomprenoj

Tiuj parametroj (polisemio kaj variado de la interpretoj, valoroj kaj formoj de la vortoj, fleksebleco de Esperanto) ne estas malavantaĝo por interkultura komunikado, ĉar polisemio ne estas ĉiam evitinda, sed povas esti socie kaj kulture utila. Ne ekzistas perfekta lingvo, sed lingvo kiu estas uzata kiel ponto inter lingvoj kaj kulturoj devas esti facile adaptebla, kaj akcepti la riskon de miskomprenoj.

Kiel diris ofte Culioli (parafrazante Wittgenstein): « kompreno estas speciala kazo de miskompreno ». Do la miskomprenoj eble estas oftaj, ne nur en Esperanto sed en ĉiuj lingvoj. Kaj oni povas solvi tiujn situaciojn per la esprim-rimedo de la lingvoj. Por interkulturaj situacioj, kie miskomprenoj abundas kaj kie alĝustigoj ofte necesas, Esperanto estas certe tute taŭga kaj adaptema, kvankam ĝi ne estas perfekta lingvo.

Bibliografio

Benveniste, Emile 1966: De la subjectivité dans le langage 'Pri la subjektiveco en la lingvo'.

En: E. Benveniste: *Problèmes de linguistique générale 1* 'Problemoj de ĝenerala lingvistiko 1'. Paris: Gallimard. 258-266

Berlin, Brent & Kay, Paul 1969: *Basic color terms: their universality and evolution*.

Berkeley: University of California Press

Brown, Penelope & Levinson, Stephen 1987: *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge University Press

Culioli, Antoine 1990: *Pour une linguistique de l'énonciation 1: Opérations et représentations* 'Por lingvistiko de la enunsciado 1: Operacioj kaj reprezentadoj'.

Paris / Gap: Ophrys

Culioli, Antoine 1999: *Pour une linguistique de l'énonciation 2: Formalisation et opérations de repérage* 'Por lingvistiko de la enunsciado 2: Formuligado kaj lokigaj operacioj'.

Paris / Gap: Ophrys

Golka, Maria 2014: La catégorisation linguistique des couleurs : niveaux d'élémentarité des noms de couleurs en français 'Lingva kategoriado de la koloroj: elementecaj niveloj por la kolornomoj en la franca'. En: *Cognitive Studies / Études cognitives* 2014/14

Grice, Paul 1975: Logic and Conversation. En: P. Cole & J. Morgan (ed.): *Syntax and Semantics* 3. New York: Academic Press. 41-58

Hjelmslev, Louis 1971: Pour une sémantique structurale 'Por strukturala semantiko'. En: L. Hjelmslev: *Essais linguistiques* 'Lingvistikaj Eseoj'. Paris: Editions de Minuit

- Jakobson, Roman 1960: Closing statements: Linguistics and Poetics. En: T. Sebeok (ed.): *Style in Language*. New York: MIT Press. 350-377
- Johansson, Sten 2015: Uzi interreton kiel tekstaron por lingvaj esploroj. En: M. Lipari & H. Tonkin (red.): *Interlingvo inter lingvoj. Prilingvaj eseoj*. Rotterdam: UEA. 221-241
- Koutny, Ilona 2010: Esperantlingva bildo de la mondo. En: D. Blanke & U. Lins (ed.): *La arto labori kune. Festlibro por Humphrey Tonkin*. Rotterdam: UEA. 290-305
- Koutny, Ilona 2015: A typological description of Esperanto as a natural language. En: *Język Komunikacja Informacja / Language Communication Information 2015/10*
- Lakoff, George & Johnson, Mark 1986: *Metaphors we live by*. University of Chicago Press
- Papaloïzos, Lilli 1992: *Ethnographie de la communication dans un milieu social exolingue : le Centre Culturel Espérantiste de la Chaux-de-Fonds (Suisse)* 'Etnografio de la komunikado en socia ekzolingva medio: la Esperanto-Kulturcentro de la Chaux-de-Fonds (Svislando)'. Bern: Peter Lang
- Piron, Claude 1994: *Le défi des langues: du gâchis au bon sens* 'La defio de la lingvoj: El la ĥaoso al sana prudento'. Paris: L'Harmattan
- Rivière, Christian 2015: Tamen kompreni: Rolo de la kunteksta redundanco. En: M. Lipari & H. Tonkin (red.): *Interlingvo inter lingvoj. Prilingvaj eseoj*. Rotterdam: UEA. 95-107
- Rosch, Eleanor Heider 1973: Natural Categories. En: *Cognitive Psychology* 1973/4
- Sapir, Edward 1921: *Language: an introduction to the study of speech*. Harcourt: Brace
- Victorri, Bernard 2002: Homo narrans : le rôle de la narration dans l'émergence du langage 'Homo narrans: la rolo de la rakontado en la elapereco de la lingvo'. En: *Langages* 2002/146
- Weaver, Warren & Shannon, Claude 1963: *The Mathematical Theory of Communication*. University of Illinois Press
- Whorf, Benjamin Lee 1956: *Language, thought and reality*. MIT Press
- Wierzbicka, Anna 1991: *Cross-cultural pragmatics: The semantics of human interaction*. Berlin: Mouton de Gruyter

Philippe PLANCHON. Maître de conférences, Doktoro en lingvistiko.

Universitato de Tours, Fakultato de Literaturoj kaj Lingvoj, *Laboratoire Ligérien de Linguistique* UMR 7270 (CNRS, BnF, Université d'Orléans, Université de Tours).

Esplorteroj: enunciativo, semantiko, konstruado de la signifoj, lingvo-variado, konstruitaj lingvoj, franca lingvo.

Retadreso: < philippe.planchon@univ-tours.fr > / < orcid.org/0000-0001-8077-7378 >